

Het debat over de leuze ‘Johnson oorlogsmisdadiger’, 1968

‘Ho Tsjih Minh moordenaar!
Dood aan de Phytth Ckhongh!
Weg met Piët Nak!
Leve het kapitalisme!’

Gerard Kornelis van het Reve, maart 1968¹

Inleiding

1968 staat bekend als een jaar van ‘revolutie’. Dat komt door de vele acties die in verschillende delen van de wereld werden gevoerd tegen de ‘gevestigde orde’ of voor hervormingen. Vooral in het voorjaar valt de gelijktijdigheid van de maatschappelijke onrust op. Terwijl in de Verenigde Staten rellen uitbraken na de moord op dominee Martin Luther King, vierden Tsjecho-Slowaakse jongeren de ‘Praagse lente’ en demonstreerden studenten in West-Duitsland, in Italië en ook in Spanje tegen de hiërarchische verhoudingen op de universiteit. In mei bereikte het protest in Europa een hoogtepunt, toen Franse studenten en stakende arbeiders de handen ineensloegen en Frankrijk korte tijd in chaos onderdempelden.²

Hoewel Nederlandse universiteiten pas in 1969 zouden worden bezet, ging de internationale onrust van 1968 niet helemaal aan Nederland voorbij. Ook hier gingen studenten regelmatig de straat op. Op 4 maart 1968 werden enkele bommen tot ontploffing gebracht bij de ambassades van de niet-democratische landen Spanje, Portugal en Griekenland. Na de aanslagen – waarbij geen slachtoffers vielen – die werden opgeëist door de zogenoemde ‘1 mei groep’, verschenen in de media sombere beschouwingen over de ‘tijdgeest’, die ook Nederland in zijn greep leek te hebben. ‘We leven in een periode van onrust, van innerlijke onvrede en machteloosheid tegenover maatschappelijke ontwikkelingen binnen en buiten ons land,’ zo stelde de conservatieve krant *Het Vaderland* bijvoorbeeld vast.³

De toenemende spanningen in Nederland hielden voor een belangrijk deel verband met de oorlog in Vietnam. Een bron van onrust was namelijk het protest tegen de aanhoudingen van studenten, die een affiche met de leuze ‘Johnson oorlogsmisdadiger’ voor hun raam hingen of tijdens demonstraties met zich meedroegen. De leuze was verboden, omdat deze beledigend zou zijn voor een bevriend staatshoofd (artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht). Het protest, dat in februari 1968 begon en aanhield

tot Johnsons publieke verklaring dat de bombardementen op Noord-Vietnam grotendeels zouden worden stopgezet, leidde tot een landelijk debat over het wetsartikel 117, maar ook over de morele kanten van de Amerikaanse militaire aanwezigheid in Zuid-Vietnam. In dit hoofdstuk wordt onderzocht waarom de protesten zoveel belangstelling kregen, hoe het debat is verlopen en hoe de Nederlandse regering op de ophef heeft gereageerd.

Studentenprotest na het Tet-offensief

'1968' begon in Vietnam. Onverwachts openden in de nacht van 30 op 31 januari 1968 tienduizenden Vietcongstrijders en Noord-Vietnamese soldaten aanvallen op Zuid-Vietnamese steden en militaire stellingen. Hoewel het Amerikaanse leger erin slaagde de situatie na een aantal weken onder controle te krijgen, werd het Tet-offensief algemeen gezien als het bewijs dat de Amerikaanse Vietnampolitiek definitief was mislukt. Dat kwam ook door de foto's en televisiebeelden die in de eerste chaotische dagen vrijkwamen. Op de voorpagina van vrijwel elke landelijke krant prijkten begin februari foto's van een standrechtelijke executie van een Vietcongstrijder door het hoofd van de Zuid-Vietnamese Nationale Politie. Nieuwsuitzendingen over de hele wereld lieten ook beelden zien van de gevechten rond de Amerikaanse ambassade in Saigon die tijdelijk door Vietcongstrijders was bezet. De internationale (en nationale) media spraken over een morele nederlaag voor de Verenigde Staten, maar radicaalgezinde studenten gingen verder en riepen dat de 'bevrijding' van de 'onderdrukte' volkeren in de derde wereld was ingezet.⁴

Voorop in de protesten ging de Duitse studentenbeweging. In de dagen voorafgaand aan een internationale Vietnamconferentie, die op 17 en 18 februari in West-Berlijn plaatsvond, werden in West-Duitse steden Vietnamdemonstraties georganiseerd, met name door leden van Socialistische Deutsche Studentenbund (SDS). Vanaf 1966 voerde een groep SDS-studenten rond de sociologiestudent Rudi Dutschke actie tegen het Amerikaanse optreden in Vietnam, die zij beschouwden als een 'postkoloniale onderdrukking' en – vanwege de steun van de West-Duitse regering – gelijkstelde aan de nazimisdaden van de generaties voor hen.⁵ Nadat de radicale vleugel in 1967 een meerderheid in de SDS had behaald, presenteerde Dutschke zijn plannen voor de oprichting van een zogenoemde 'stadsguerrilla' in het Westen. Geïnspireerd door de Vietcong, Che Guevara en de Latijns-Amerikaanse guerrilla meende Dutschke dat studentenbewegingen in het Westen met geweld zouden moeten gaan strijden tegen oorlog en onderdrukking door imperialistische staten, met name de Verenigde Staten.⁶

Na afloop van de Internationale Vietnamconferentie, die werd bezocht door circa 4000 linkse jongeren uit de hele wereld, wilde Dutschke zijn plannen in de praktijk brengen met een bestorming van een Amerikaanse militaire basis. Toen het voornemen echter uitlekte, werd een demonstratie georganiseerd, waaraan circa 15.000 overwegend jongeren deelnamen en waarbij Vietconglaggen en andere iconen van revolutie, zoals portretten van Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Che Guevara en Lenin, werden meegedragen.⁷ Enkele dagen later volgde een tegendemonstratie. Mede op initiatief van

de twee grootste West-Duitse partijen, de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) en de Christlich-Demokratische Union Deutschlands (CDU), protesteerden op 21 februari ruim 150.000 mensen in West-Berlijn tegen de protestacties van de linkse studenten.⁸ De uitvoerige berichtgeving over de beide demonstraties in de internationale media laat zien dat de gebeurtenissen in West-Duitsland symbool stonden voor de toenemende spanningen en verdeeldheid in andere landen in West-Europa.⁹

Deels geïnspireerd door de gebeurtenissen in West-Duitsland, organiseerden Franse en Britse studenten in eigen land demonstraties. Op 21 februari vond een demonstratie plaats in Parijs en een maand later was het Grosvenor Square in Londen, waar de Amerikaanse ambassade was gesitueerd, het toneel van een massabijeenkomst van 25.000 jongeren. Anders dan eerdere Britse Vietnamdemonstraties liep deze demonstratie bovendien uit op een grote rel tussen demonstranten en de politie.¹⁰ Ook Nederlandse studenten keken met belangstelling naar de West-Duitse studentenbeweging, zij het dat studentenleiders als Regtien en Riethof bezwaren hadden tegen de gewelddadige opvattingen en protestmethoden van de groep rond Dutschke.¹¹

Dat de West-Duitse studentenbeweging een belangrijke inspiratiebron was, blijkt uit het bezoek van Dutschke aan Amsterdam op 21 februari 1968 – dus midden in de consternatie in West-Duitsland. Dutschke was naar Nederland afgereisd om op uitnodiging van de ASVA en de Studentenvakbond (svb) te spreken op de 'Internationale dag tegen het imperialisme en kolonialisme'. Vanaf 1966 ongeveer waren ook de ASVA en de svb geleidelijk gepolitiseerd en geradicaliseerd. Zo was aan het ASVA-bestuur een 'actie-secretaris' toegevoegd en organiseerde de vereniging protestacties tegen het Francoregime in Spanje en tegen de militaire staatsgreep in Griekenland in 1967. Het toenmalige bestuur van de ASVA meende dat de vereniging, als 'een van de grote democratische instellingen in Amsterdam', stelling moest nemen tegen het onrecht in de wereld, met name tegen het 'neokolonialistische' geweld in de derde wereld, omdat dit mede een gevolg zou zijn van de 'kapitalistische productieverhoudingen' in het Westen. Zo bezien was het protest tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam ook een protest tegen de verhoudingen en de gelatenheid in de eigen samenleving.¹²

Het bezoek van Dutschke aan Amsterdam verliep chaotisch. Omstuwd door fotografen leidde de Duitse studentenleider een fakkeloptocht van enkele honderden studenten door Amsterdam. Vervolgens hield hij een rede in de conferentiezaal van hotel Krasnapolsky voor circa 1200 studenten en vele andere nieuwsgierigen, onder wie journalisten en intellectuelen, zoals H.J.A. Hofland en Harry Mulisch, en 'beroepsactivisten' zoals Otto Boetes en Roel van Duyn.¹³ Ook VARA's *Achter het Nieuws* was aanwezig voor een reportage. Na een valse start vanwege een rookbom, gegooid door een politieke tegenstander, ontvouwde Dutschke met harde, hese stem zijn plannen voor radicaler verzet. Hij zei onder meer dat het succes van het Vietnamese Bevrijdingsfront had laten zien dat met geweld tegen 'het systeem', zoals bijvoorbeeld tegen de NAVO-bases in West-Europa, moest worden gestreden. 'Wir müssen diese abstrakt-moralische Demonstrationen umsetzen in konkret-praktische Aktionen,' riep hij. Ook ging Dutschke in op de ontvangst op Schiphol, waar de Koninklijke Marechaussee hem in een lang onderhoud te verstaan had gegeven dat buitenlanders in Nederland geen

politiek mochten bedrijven. Volgens Dutschke, die zich duidelijk niet aan de instructies hield, was het bedroevend dat een land met zo'n rijke democratische traditie als Nederland de ware antifascisten, zoals hijzelf, het liefst buiten de deur hield, maar de nieuwe 'Eichmänner', Johnson en McNamara, van harte welkom heette. Onder luid gejuich verliet hij na drie kwartier de bühne, waarna ASVA-voorzitter Peter Cohen de bijeenkomst afsloot met de belofte dat de komende maand in heel Europa anti-Amerikaanse acties zouden worden gehouden.¹⁴

Delfgaauw en het Vietnamtribunaal

Terwijl de landelijke media zich bezighielden met het bezoek van 'Rode Rudi', plakten studenten in Utrecht posters achter hun ramen met de tekst 'Johnson oorlogsmisdadiger'. Dat deden zij als reactie op de bekendmaking dat minister van Justitie Polak ervan afzag om Bernard Delfgaauw, hoogleraar in de Wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit van Groningen, te vervolgen voor zijn uitspraak dat Johnson een oorlogsmisdadiger was, gemeten naar de criteria van de naoorlogse tribunalen in Neurenberg en Tokio. Delfgaauw, sinds 1961 hoogleraar, had deze woorden uitgesproken in zijn speech na afloop van de demonstratie van het Nak-comité op 21 oktober 1967 in de RAT. Delfgaauw was vanaf 1965 actief betrokken bij het Vietnamprotest. Hij sprak op PSP-protestbijeenkomsten, zat in het aanbevelingscomité van het Jongerencomité voor Vrede en Zelfbeschikking voor Vietnam en was betrokken bij de academische inzamelingsactie 'Boeken voor Hanoi'. De kritiek van Delfgaauw op de Amerikaanse interventie in Vietnam kwam in de eerste plaats voort uit vrees voor een Derde Wereldoorlog. Hij vond de Koude Oorlog 'een van de meest angstaanjagende verschijnselen van onze tijd' en achtte het niet onwaarschijnlijk dat het Amerikaanse optreden zou leiden tot een 'totale vernietigingsoorlog'. Daarnaast toonde het Amerikaanse optreden volgens hem opnieuw aan – na het Franse optreden in Algerije – dat het Westen de derde wereld niet de rechten gunde die het voor zichzelf opeiste en dat niet alleen de Duitsers, maar ieder volk tot gruwelen in staat was.¹⁵ 'We moeten ogenblikkelijk de vinger op de zere plekken leggen waar de geschiedenis zich wél herhaalt. Als je dat niet doet, pleeg je een uiterst subtiele vorm van collaboratie. Dat geldt ook voor onze regering,' zei hij in een interview in *De Nieuwe Linie*.¹⁶

Delfgaauw's engagement met Vietnam kwam niet alleen voort uit zijn afschuw van de Vietnamoorlog, maar ook vanuit het idee dat hij als filosoof 'richting moest geven aan de geschiedenis'. Filosofie en politiek waren voor hem onlosmakelijk met elkaar verbonden. Filosofie zonder actualiteitswaarde was voor hem slechts 'borrelpraat'.¹⁷ 'Op ieder ogenblik valt de beslissing voor de toekomst (...). De wereld wordt nu gevormd, steeds en telkens *nu*,' schreef hij in zijn autobiografie.¹⁸ Bovendien was Delfgaauw ervan overtuigd, zoals veel Vietnamactivisten en andere intellectuelen, dat een kleine staat als Nederland een belangrijke rol kon spelen in het internationale verkeer. Hij ergerde zich aan de volgens hem afzijdige houding van Luns. 'Misschien dat ze hem niet serieus nemen, maar dat is iets anders. Een minister van een kleine staat kan enorm veel invloed uitoefenen,' wist hij zeker.¹⁹

De verwijzing naar de oorlogstribunalen in Neurenberg en Tokio had Delfgaauw niet zelf bedacht. In 1967 vonden in Stockholm en het Deense Roskilde twee zittingen plaats van het Internationale Vietnamtribunaal. Het tribunaal was opgericht op initiatief van de hoogbejaarde Britse filosoof, pacifist en Nobelprijswinnaar voor literatuur Bertrand Russell.²⁰ Russell wilde aandacht vragen voor de oorlog in Vietnam door internationaal gerenommeerde intellectuelen en juristen te laten onderzoeken of de Verenigde Staten zich volgens de criteria van het Handvest van het naoorlogse tribunaal in Neurenberg, in de Vietnamoorlog schuldig maakten aan misdaad tegen de vrede, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. De leden van het tribunaal waren afkomstig uit de hele wereld. Voorzitter was de Franse schrijver en filosoof Jean Paul Sartre.²¹

Het Vietnamtribunaal werd over het algemeen niet erg serieus genomen. Door de internationale media werd het tribunaal genegeerd of afgeschilderd als een 'gewone' linkse, internationale protestbijeenkomst.²² In het voorjaar van 1967 verbood De Gaulle de eerste zitting van het tribunaal in Parijs, omdat hij niet wilde dat een bevriend land onderdeel zou worden van een proces 'dat met recht niets uitstaande zou hebben'.²³ In zijn openingsrede van de eerste zitting in Stockholm reageerde Sartre op de beschuldigingen dat het tribunaal niet legitiem was en partijdig zou zijn. Volgens Sartre was het gebrek aan legitimiteit juist de kracht van het tribunaal. Hij legde uit dat het Vietnamtribunaal een tribunaal van het volk was en niet van de gevestigde orde, die nooit met een dergelijk initiatief zou komen, simpelweg omdat het zich ook tegen haar zou kunnen keren. Daarvoor hoefde alleen maar te worden verwezen naar het koloniale verleden van veel westerse naties. Bovendien zou geen land het in het verlammeende, ideologische klimaat van de Koude Oorlog aandurven de Verenigde Staten voor het gerecht te slepen, aldus Sartre.²⁴

Tijdens de zittingen, waarvan de Amsterdamse studenten Ton Regtien en Maarten van Dullemen verslag deden voor diverse media,²⁵ werden honderden films, foto's en rapporten beoordeeld en Vietnamese getroffenen en Amerikaanse Vietnamveteranen aangehoord.²⁶ Het eindoordeel van het tribunaal was weinig verrassend. In de twee zittingen die het hield in mei en in november 1967, bepaalde het tribunaal onder meer dat de Verenigde Staten, op grond van het Handvest van Neurenberg, agressie hadden gepleegd tegen Vietnam, dat het Amerikaanse leger wapens gebruikte die in strijd waren met het internationaal oorlogsrecht en dat de Amerikaanse luchtmacht weloverwogen en systematisch civiele doelen had gebombardeerd. Ook meende het tribunaal te hebben bewezen dat het Amerikaanse leger zich bezighield met activiteiten, zoals het vernietigen van oogsten en veeteelt, het ter dood brengen van hele dorpen en het organiseren van deportaties, die volkenrechtelijk als genocide konden worden beschouwd.²⁷

De uitspraak van Delfgaauw dat Johnson een oorlogsmisdadiger was zou in Nederland niet zoveel opzien hebben gebaard als zij niet in strijd was met artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht.²⁸ Dit artikel dateerde van 1816 en de enkele rechtszaken die eruit voort waren gekomen dienden vooral om de neutraliteit van Nederland in het internationale verkeer te benadrukken. Zo werden in de jaren dertig drie mensen voor

de rechter gedaagd, omdat zij zich beledigend zouden hebben uitgelaten over ‘het bevriende staatshoofd’ Adolf Hitler. Hoewel het artikel met het opgeven van de internationale neutraliteit na de Tweede Wereldoorlog overbodig was geworden, kreeg de politie in 1966 opdracht om op te treden tegen jongeren die het wetsartikel overtraden door president Johnson te ‘beledigen’ met de leuze ‘Johnson moordenaar!’. Al snel bleek echter dat de opdracht vanwege het hoge aantal overtreders onuitvoerbaar was (zie hoofdstuk 2). Het gevolg was dat de politie inconsequent optrad en veel zaken werden geseponneerd. Bovendien verschilde het vervolgingsbeleid per stad.²⁹ Voor het college van procureurs-generaal, dat regelmatig bijeenkwam om samen met de secretaris-generaal van het ministerie van Justitie te overleggen over het te voeren opsporings- en vervolgingsbeleid, was dit reden om wetsartikel 117 achter de schermen ter discussie te stellen.³⁰

Vlak voor de toespraak van Delfgaauw had het pvda-Kamerlid Ed van Thijn de discussie over het artikel nieuw leven ingeblazen, door voor het eerst in de Tweede Kamer te pleiten voor afschaffing. Volgens Van Thijn was er een belachelijke en onhoudbare situatie ontstaan. Hoe kon nog langer worden verantwoord dat in de rechtszaal door ‘volwassen mannen’ werd geruzied of ook de plagerige leuze ‘Johnson molenaar’ strafbaar was, terwijl iedereen op de televisie kon zien dat het beledigen van de Amerikaanse president in het buitenland geen probleem was, vroeg hij.³¹ Ook zei hij dat hij er getuige van was geweest hoe een agent na afloop van een pro-Israëliëse demonstratie wanhopig pogingen deed een opgewonden menigte duidelijk te maken dat de Egyptische leider Nasser als bevriend staatshoofd moest worden beschouwd.³²

De oproep van Van Thijn had echter geen direct gevolg. Polak zegde toe zijn kritiek in overweging te nemen, waarna artikel 117 enige maanden uit de actualiteit verdween. Pas toen Delfgaauw opnieuw de aandacht opeiste door in de pers te verklaren dat hij na een politieverhoor niets meer van de officier van Justitie had gehoord en om opheldering vroeg, kwam de zaak weer in de belangstelling. Begin februari 1968 stelde pvda-parlementariër Hannie Singe-Dekker Kamervragen, waarin zij aandrang op een beslissing en waarin zij de minister vroeg welke betekenis er nog werd gehecht aan artikel 117.³³ De Kamervragen dwongen minister Polak een standpunt in te nemen.

Geen vervolging van Delfgaauw

Uit het overleg achter de schermen blijkt dat minister van Justitie Polak met de kwestie in zijn maag zat. In feite moest hij kiezen tussen twee kwaden. Als hij zou besluiten Delfgaauw niet te vervolgen, dan zou dat meer provocaties kunnen uitlokken, omdat de indruk zou kunnen ontstaan dat de regering de uitspraak van de hoogleraar zou goedkeuren. Ook bestond het gevaar van klassenjustitie, omdat jongeren eerder wél waren vervolgd voor de leuze ‘Johnson moordenaar!’, waarbij het een enkele keer bovendien tot een veroordeling was gekomen.³⁴ Als hij zou besluiten Delfgaauw wel te vervolgen, dan zou de regering de Groningse hoogleraar ‘een dienst bewijzen’, aldus Polak, vanwege de media-aandacht die de zaak ongetwijfeld zou krijgen. Bovendien zouden het justitiële gezag en de ‘morele positie van de Verenigde Staten’ ondermijnd

kunnen worden als Delfgaauw zou worden vrijgesproken. 'Men zal denken,' schreef hij aan De Jong, 'nu is het vrij om op Johnson te schelden; "oorlogsmisdadiger" is zelfs nog erger dan "moordenaar"'.³⁵

Na uitvoerig overleg met zijn ambtenaren, volkenrecht deskundigen en de Amsterdamse officier van Justitie en het college van procureurs-generaal, besloot Polak dat vervolging van Delfgaauw geen haalbare kaart was. Een belangrijke overweging was dat de kans op vrijspraak te groot was. Niet alleen was een al te scherpe toetsing van artikel 117 in strijd met de vrijheid van meningsuiting, ook zou Delfgaauw zich in de rechtszaak kunnen beroepen op volkenrechtsgelcerden van naam om zijn bewering te verdedigen. Daar kwam volgens Polak bij dat er – in tegenstelling tot jongeren die 'Johnson moordenaar!' riepen – sprake was geweest van een betoog, waardoor het erg onzeker was of de woorden van Delfgaauw onder de strafwet vielen.³⁶ 'Bij een misdrijf van belediging gaat het ook niet om de omstandigheden, maar om de vorm en deze heeft professor Delfgaauw op slimme wijze gekozen,' zei Polak in de ministerraad.³⁷

Het kabinet legde zich echter niet bij voorbaat neer bij het besluit van Polak. De helft van de ministers, onder wie minister-president De Jong, was expliciet vóór vervolging. Niet alleen om de indruk te vermijden dat het kabinet de Amerikaanse Vietnampolitiek afviel, zoals minister Bakker zei, maar ook om te voorkomen dat niet vervolgen, zou worden uitgelegd als klassenjustitie. De Jong schreef in een brief aan Polak dat niet de indruk mocht worden gewekt dat de strafbepaling niet meer werd gehandhaafd en dat de positie van Delfgaauw hem voorrechten zou geven boven anderen. Hij was bovendien niet overtuigd van het onderscheid tussen de toespraak van Delfgaauw en de leuze 'Johnson moordenaar!', zeker omdat een demonstrant volgens hem 'minder gevaarlijk' was dan iemand die duizenden mensen toesprak.³⁸

Een aantal ministers was bereid Polak te volgen, zij het schoorvoetend, zoals Roolvink, Klompé en Luns. De laatste vond het vooral vreemd dat de volkenrecht deskundigen die Polak had geraadpleegd, van mening waren dat het naar de criteria van het oorlogstribunaal van Neurenberg te verdedigen viel dat Johnson een oorlogsmisdadiger was. 'Johnson draagt alleen de verantwoordelijkheid voor de feiten die op zijn bevel of met zijn goedvinden hebben plaatsgevonden. In elke oorlog worden vergissingen gemaakt, waarvoor staatslieden geen verantwoordelijkheid dragen,' vond hij. Alleen minister Udink stond pal achter Polak, omdat hij bang was dat juist de media-aandacht voor een eventuele rechtszaak ten koste zou gaan van het aanzien van de Verenigde Staten in Nederland. Bovendien meende hij dat achter de uitspraak van Delfgaauw een 'politieke beweging' zat die 'twijfel tracht te zaaien onder het goedwillende deel van de bevolking'.³⁹

Polak had begrip voor het protest van sommige ministers. Ook hij wilde 'in zijn hart niets liever' dan Delfgaauw vervolgen, zei hij in de ministerraad. Juridisch was het echter niet haalbaar en bij vervolging zou de hoogleraar juist de publiciteit krijgen 'waar hij naar streeft', zei Polak.⁴⁰ Uiteindelijk hakte De Jong de knoop door en besloot hij vanwege de verdeeldheid in de ministerraad dat het oordeel van Polak zou worden gevolgd.

Delfgaauw versus Polak

Hoewel Polak rekening had gehouden met nieuwe provocaties, had hij niet kunnen bevroeden dat de bekendmaking van zijn besluit tot protesten in heel Nederland zou leiden. De onrust begon toen Utrechtse politieagenten op 23 februari proces-verbaal opmaakten tegen de studenten die als eersten een affiche met de tekst 'Johnson oorlogsmisdadiger' (al dan niet met de toevoeging 'volgens de normen van Neurenberg en Tokio') achter hun ramen hadden gehangen. Vervolgens gebeurde waarvoor een deel van het kabinet had gewaarschuwd: de aanhoudingen werden uitgelegd als klas-senjustitie. Waarom werd een hoogleeraar niet en studenten wel vervolgd, was het veelgehoorde verwijt. Uit protest volgden in korte tijd honderden mensen, met name studenten in Groningen, Nijmegen en Amsterdam maar ook in kleinere steden, zoals Driebergen, het voorbeeld van de Utrechtse studenten. Na afloop van de voetbalwedstrijd Feyenoord-Telstar kwamen twee jongens zelfs met een groot spandoek met de gewraakte tekst het veld oprennen.⁴¹

De politie trad over het algemeen hard op tegen de provocaties. Niet alleen werden tientallen jongeren aangehouden, ook deed de politie invallen bij de Vietnamactivist Otto Boetes in Heiloo en bij de Amsterdamse studentenvereniging ASVA, van waaruit affiches waren verspreid, waarop Delfgaauw letterlijk en met bronvermelding werd geciteerd.⁴² Ook nam de politie de hele oplage in beslag van het nieuwste nummer (5000 exemplaren) van het studententijdschrift *Pharetra*, omdat de redactie aan elk exemplaar een affiche met de gewraakte tekst had toegevoegd, en verhoorde ze een redactielid van het studententijdschrift *Trophonios*. Op de voorkant van de jongste uitgave van dit tijdschrift stond Johnson in nazi-uniform afgebeeld.⁴³ Al snel bleek echter, net zoals in 1966, dat het politieoptreden (of de 'politieacties' zoals studenten zeiden, verwijzend naar de dekolonisatie van Indonesië in de jaren veertig) een averechts effect hadden. Achter de ramen van de Utrechtse studentenflat waar alles begonnen was, hingen begin maart honderden affiches.⁴⁴

Het politieoptreden tegen de studenten wekte de belangstelling van de media. De meeste kranten en tijdschriften keurden het besluit van Polak en het optreden van de politie af, zij het om verschillende redenen. Terwijl *Vrij Nederland* pleitte voor afschaffing van artikel 117, vonden *De Telegraaf* en *Het Vaderland* dat niet alleen de studenten maar ook Delfgaauw moesten worden vervolgd en dat de rechter moest uitmaken of zij schuldig waren.⁴⁵ Delfgaauw stimuleerde het debat door minister van Justitie Polak op de tv, radio en in de kranten uit te dagen. Zo zei hij in interviews dat hij niets begreep van het argument van de minister, dat niet helemaal was opgehelderd welke woorden Delfgaauw precies had uitgesproken in zijn speech in oktober 1967. Er waren immers duizenden getuigen en enkele tientallen politieagenten bij geweest. Bovendien had hij zijn uitspraak sindsdien vele malen herhaald en toegelicht in de pers, onder meer in het actualiteitenprogramma *Achter het Nieuws*.⁴⁶

Op 27 februari stuurde Delfgaauw samen met vijf Groningse collega's een open brief aan de minister, waarin zij hun zorg uitspraken over de volgens hen repressieve opstelling van de autoriteiten. 'Als docenten in de ethiek wijzen wij erop hoe gevaarlijk het is als

een tegenstelling ontstaat tussen wet en geweten, waarbij de jongere generatie op haar morele verontwaardiging geen ander antwoord krijgt van de oudere generatie dan een formele verwijzing naar artikel 117.⁴⁷ De actie van de Groningse docenten kreeg veel steun van collega's van andere universiteiten. In de loop van maart kwamen bij het ministerie van Justitie en Buitenlandse Zaken regelmatig steunverklaringen binnen van academici, zoals van 141 wetenschappelijke medewerkers van de Universiteit van Amsterdam. Ook een verzameling van journalisten, pvdA-politici en geestelijken stuurde een protestbrief aan Polak waarin zij het voor de gearresteerde studenten opnam door Johnson ook een oorlogsmisdadiger te noemen.⁴⁸

De mediabelangstelling voor de kwestie nam echter pas een vlucht toen Polak een open brief terugschreef aan de zes Groningse wetenschappers. Hij had daartoe direct na ontvangst besloten.⁴⁹ In de brief schreef hij dat hij het moreel en ethisch onverantwoord vond dat hoogleraren studenten aanmoedigen 'in het plegen van handelingen die niet alleen strafbaar [waren], maar ook nodeloos kwetsend, in hoge mate onbehoorlijk en in strijd met de verworvenheden van een democratische samenleving'.⁵⁰ Volgens Polak moesten in de kritiek op de oorlog in Vietnam beledigingen achterwege blijven, omdat deze 'elke overtuigingskracht' zouden missen en een behoorlijke discussie in de weg zouden staan.⁵¹ Naar aanleiding van de brief verscheen Polak op televisie en radio om uitleg te geven, kranten en tijdschriften wijdden herhaaldelijk redactionele commentaren aan de kwestie, rechtsgeleerden gaven hun deskundige oordeel en in de krantenrubrieken met ingezonden brieven werd wekenlang stevig gedebatteerd.⁵² Intussen berichtte het NTS-Journaal dat jongeren in Bergen op Zoom muren hadden besmeurd met 'anti-Johnsonleuzen' en auto's en etalages met stickers met soortgelijke teksten hadden beplakt.⁵³

Het debat in de media ging in feite over twee thema's. Ten eerste werd gedebatteerd over de vraag in hoeverre het juridisch en moreel te verdedigen was dat studenten werden vervolgd, terwijl Delfgaauw vrijuit ging. De meeste media waren van mening dat artikel 117 moest worden aangepast of afgeschaft, zodat er snel een einde kon komen aan de controverse of, zoals *De Tijd* schreef, dit 'peuterig gedoe'.⁵⁴ Daarnaast werd gedebatteerd over meer fundamentele zaken, zoals de vraag of het Amerikaanse leger zich inderdaad schuldig maakte aan oorlogsmisdaden volgens de criteria van de oorlogstribunalen Neurenberg en Tokio en de vraag in hoeverre Nederland daaraan medeplichtig was. Had Delfgaauw niet gelijk dat men zich in het Westen te afzijdig hield van het conflict in Vietnam? Was het goed dat Delfgaauw met een provocatie iedereen wakker had willen schudden? Of stond het provocerende gedrag van Delfgaauw en de studenten een discussie over de oorlog in Vietnam juist in de weg, zoals Polak met zijn brief duidelijk had willen maken? Werkte de vergelijking tussen de Amerikaanse president en beruchte oorlogsmisdadigers als Göring en Eichmann niet averechts?

Vooraf kritici van het Amerikaanse optreden worstelden met genoemde vragen. Treffend is in dit verband een artikel in *Hervormd Nederland*. De schrijver van dit artikel, H.L. Ruitenbergh, nam expliciet afstand van de 'fatale politiek' van Johnson, maar hij verzette zich tevens tegen kretes die volgens hem aan 'de kern' van de kwestie voorbijgingen. Ruitenbergh pleitte voor meer 'innerlijke betrokkenheid' bij Vietnam

door middel van het bestuderen van de ‘hartverscheurende feiten’ en hun onderlinge ‘angstigmakende samenhang’. Volgens Ruitenberg bood de politieke arena in de Nederlandse democratie bovendien genoeg ruimte voor kritiek op het Amerikaanse optreden. ‘Wie verontwaardigd is over Vietnam, maar niet de moeite neemt in zijn politieke partij mee te denken over de juiste middelen die ons ter beschikking staan, moet echt een toontje lager zingen,’ meende hij.⁵⁵

Vanwege de toenemende belangstelling van de media was de brief van Polak dus aan de ene kant koren op de molen van Delfgaauw, die met zijn uitspraken Nederlanders op hun verantwoordelijkheid voor de ‘misdaden’ in Vietnam had willen aanspreken. Aan de andere kant had de brief tot gevolg dat de kritiek op het gedrag van Delfgaauw toenam. Dat bleek niet alleen uit artikelen en ingezonden brieven in de media, maar ook uit de steunbetuigingen die Polak ontving, zoals van Karel van het Reve (‘een briljant stukje proza’) en hoogleraar C.L. Polak (‘hartelijk dank voor deze voortreffelijke interventie in deze miezerige Nederlandse discussie’).⁵⁶ Polak was ingenomen met de positieve reacties. Aan de laatstgenoemde, die overigens geen familie was, schreef de minister opgetogen terug: ‘Een dergelijk spontaan briefje doet iemand geweldig goed juist als het komt op een moment, waarop hij zowel openlijk als persoonlijk zo veel kritiek ondervindt. Men voelt zich gesterkt als men ziet dat men toch niet de enige is, die in bepaalde waarden gelooft en blijft geloven.’⁵⁷

Samenwerking tussen activisten en studenten

De studentenprotesten naar aanleiding van de leuze ‘Johnson oorlogsmisdadiger’ boden personen en groeperingen die al langer actievoerden tegen de Vietnamoorlog de mogelijkheid na een impasse van een aantal maanden opnieuw te ageren tegen de Nederlandse regering. ‘Met voldoening’ constateerde het partijbestuur van de PSP ‘dat de beweging onder het Nederlandse volk die zich keert tegen de Amerikaanse politiek in Vietnam, voortdurend toeneemt in omvang en intensiteit’.⁵⁸ Sinds het Tet-offensief – en vooral rond het Kamerdebat op 6 februari – was er al enige mediabelangstelling geweest voor Vietnamacties, maar tot een grote demonstratie, zoals in West-Duitsland, was het niet gekomen.

De teruggang in het politieke protest was voor een deel het gevolg van de onderlinge verdeeldheid tussen Vietnamactivisten en groeperingen over doelstellingen en protestmethoden. In plaats van samenwerken, zat men elkaar vooral dwars.⁵⁹ Voor een ander deel was het politieke protest ingezakt, omdat het leek alsof deze vorm van protest zijn beste tijd had gehad. In 1967 was er veel veranderd ten opzichte van 1965. De meerderheid van de Tweede Kamer en de media hadden zich kritisch uitgelaten over het Amerikaanse optreden in Vietnam en er waren twee landelijke demonstraties geweest.⁶⁰ Een gevolg was dat Vietnamactivisten zich steeds meer interesseerden voor andersoortige acties, met name het inzamelen van geld en goederen voor het Nationaal Bevrijdingsfront. Begin 1968 waren op dit terrein verschillende landelijke en lokale comités actief, zoals het Nationaal Comité Vietnam, de Aktiegroep Vietnam, het Comité ‘Kunstenaars helpen Vietnam’ en het Comité ‘Hulp Bevrijdingsfront Vietnam’.⁶¹

De kwestie-Delfgauw was aanleiding voor een opleving van het politieke protest. In de weken dat de kwestie actueel was, ontstond in korte tijd een nauwe samenwerking tussen oudere, meer ervaren Vietnamactivisten, zoals Otto Boetes, en studentenverenigingen. Behalve het verspreiden van affiches met de leuze, leidde dat op 2 maart tot een demonstratie in Utrecht, die tussen de 2000 en 3000 jongeren trok. De demonstratie, die onder meer werd georganiseerd door de Aktiegroep Vietnam, de PSP, de Socialistische Jeugd, de svb en Politeia, ging in eerste instantie over de vermeende klassenjustitie, maar het Amerikaanse optreden in Vietnam was hiermee onlosmakelijk verbonden.

Dat bleek uit hetgeen de sprekers naar voren brachten op de protestbijeenkomst in de Utrechtse Buurkerk na afloop van de demonstratie. Terwijl een van de organisatoren, de student Robert van Gemert, de dubbele standaard van Justitie hekelde en beloofde dat de studenten die moesten voorkomen, een 'optimale strijd' zouden voeren 'tot alle rechtscolleges toe', ageerde hoogleraar in de Ethiek en PSP'er Jan de Graaf vooral tegen de volgens hem afstandelijke houding van politiek Den Haag ten aanzien van de oorlog in Vietnam. 'In ons land wordt gezanikt over het uittreden van een paar KVP-leden, alsof dát belangrijk is,' zei De Graaf, die al sinds 1965 actievoerde tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam. 'In Vietnam is een smerige oorlog aan de gang. Ik ben blij dat ten minste onze studenten daartegen in opstand komen.' Onder gejuich van de aanwezige studenten riep De Graaf op tot verbreking van de diplomatieke betrekkingen met Saigon en pleitte hij ervoor dat Luns alsnog de motie-Schuijt zou uitvoeren, ook al behoorde deze motie sinds het Kamerdebat van 6 februari 1968 tot de verleden tijd.⁶² Na afloop stuurden de organisatoren namens de ruim 500 overgebleven deelnemers in de Utrechtse Buurkerk een telegram naar minister Polak, waarin het recht van gelijke behandeling en vrije meningsuiting werd geëist en de minister werd uitgedaagd ook hen voor belediging van president Johnson te vervolgen.⁶³

Het protest kreeg een vervolg met de actie 'Johnson voor het gerecht'.⁶⁴ De actie, die was georganiseerd door studenten en activisten uit verschillende steden en werd gecoördineerd door de ASVA, bestond uit juridische bijstand en informatievoorziening voor studenten en anderen die op grond van wetsartikel 117 voor moesten komen. Voor de juridische bijstand trok de ASVA met geld dat via het 'Steunfonds Johnson-processen' binnenkwam enkele advocaten aan, onder wie de geëngageerde Eindhovense advocaat en lokale PVDa-politicus George Cammelbeeck.⁶⁵ In het kader van informatievoorziening coördineerde de ASVA voorlichtingsavonden in verschillende plaatsen in het land en werd op aanvraag literatuur over de Vietnamoorlog en het Vietnamtribunaal verspreid. Ook drukte de studentenvereniging een pamflet met instructies voor het geval de politie huiszoeking wilde doen. 'Komt de recherche,' zo stond er in het pamflet, 'vraag dan een bevel tot huiszoeking en een ontvangstbewijs van wat in beslag genomen wordt (...). Ontken dat je met de poster wilde beledigen. Je geeft, in het algemene belang, een beschrijving van de werkelijkheid'.⁶⁶

Aansluitend vond op zaterdag 16 maart 1968 een demonstratie plaats in Amsterdam die werd bezocht door circa 1000 jongeren. Deze demonstratie was georganiseerd door de ASVA en de zogenoemde Mobiele Eenheid Aktiegroep Vietnam (aan afsplitsing van de Aktiegroep Vietnam).⁶⁷ Na afloop van de demonstratie, die relatief kalm verliep,

pleitte ASVA-voorzitter Cohen voor een enthousiast publiek in een bijeenkomst voor een samengaan van ‘arbeiders en studenten’ om toekomstige acties een zo breed mogelijk bereik te geven. Volgens Cohen hadden ‘ongeruste mensen’ geen andere keuze meer dan ‘massale en bewuste buitenparlementaire acties’, nu was gebleken dat ‘het parlementaire werk’ had gefaald.⁶⁸ Behalve voor de toespraak van Cohen had de pers vooral belangstelling voor de deelname van de schrijvers Mulisch en Wolkers. Mulisch zei in een toespraak dat hij hoopte op een snelle Amerikaanse nederlaag, terwijl Wolkers de aandacht van fotografen trok met een enorme foto (van één bij één meter) van Ho Chi Minh.⁶⁹

Delfgaauw zag het allemaal met gemengde gevoelens aan. In april erkende hij in een debat met J. Prins, hoogleraar in de niet-westerse Sociologie en Volkenkunde, dat zijn uitspraken over president Johnson een eigen leven waren gaan leiden. Zo zei hij dat het niet zijn bedoeling was geweest Johnson op één lijn te stellen met Hitler (‘er zijn gradaties in moordenaars’) en dat hij nooit had geëist – zoals de ASVA – dat Johnson berecht zou worden.⁷⁰ Ook andere critici vroegen zich af of de acties nog wel zinvol waren. Eind maart zei hoogleraar De Graaf, die eerder die maand zelf nog een demonstrerende menigte had toegesproken, in *de Volkskrant* dat de discussie over de juridische houdbaarheid van de leuze ‘Johnson oorlogsmisdadiger’ het debat over de oorlog dreigde te overschaduwen.⁷¹

Volgens Laurens ten Cate, hoofdredacteur van de *Friese Koerier*, werd in Nederland zoveel gedemonstreerd dat demonstraties hun nut begonnen te verliezen. Ten Cate, die tot de eerste critici van de Amerikaanse interventie in Vietnam behoorde, meende dat het de protesterende studenten niet ging om de oorlog in Vietnam, maar om het provoceren van de Nederlandse rechtsorde. Wie daadwerkelijk een bijdrage wilde leveren aan het ‘zinloze moorden’, moest proberen de Nederlandse regering zover te krijgen dat zij asiel ging verlenen aan Amerikaanse deserteurs, vond hij. ‘Hij moet zijn huis voor hen openstellen en hun noden delen. Dat is andere koek dan op een plein rondlopen, in de hoop dat oom agent zal optreden, zodat er aanleiding is voor verontwaardiging’.⁷²

Tegengeluid van ‘rechts’: het comité ‘Nederland Vrij’

Ook uit andere hoek werden de demonstraties bekritiseerd. Begin maart 1968 presenteerde het comité ‘Nederland Vrij’ zich aan de landelijke pers. Volgens de persverklaring verzette het comité zich tegen ‘de ondergraving en verzieking’ van de Nederlandse democratie door ‘kleine groepen links georiënteerde Nederlanders’, die ‘de baas op straat’ waren geworden, maar ook tegen de te eenzijdige berichtgeving in de media, aldus de persverklaring.⁷³ ‘Het is zelfs zover gekomen,’ zei een bestuurslid tijdens de presentatie, ‘dat zich hier groepen vooraanstaande intellectuelen morele en financiële steun geven aan de vijanden van onze bondgenoten, het zogenoemde Zuid-Vietnamese Bevrijdingsfront. Deze intellectuelen verkrijgen hierbij bovendien aanzienlijke steun van de publicitaire media’.⁷⁴

De oprichting van het comité ‘Nederland Vrij’, ‘vrij van eenzijdige voorlichting en uitingsvormen’ zoals het heette, moet gezien worden in het licht van de veranderingen

die zich in 1967 in de publieke opinie hadden voltrokken. Werd kritiek op de Amerikaanse interventie in Vietnam in 1965 in brede kring nog beschouwd als ondankbaar en onfatsoenlijk, in 1967 was het taboe op het bekritisieren van de Verenigde Staten voor een groot deel verdwenen. Vietnamdemonstraties werden bezocht door duizenden mensen, in pers en media werd openlijk getwijfeld aan het Amerikaanse optreden in Vietnam en politieke partijen lagen met elkaar overhoop over de kwestie. Kritiek op de Amerikaanse interventie was met andere woorden salonfähig geworden. Illustratief hiervoor waren de uitzendingen van actualiteitenrubrieken op de televisie. Niet alleen werd daarin eind 1967 een uiterst somber beeld geschetst van de strijd, ook kregen activisten en critici uit binnen- en buitenland ruimte hun kritiek te ventileren. In februari 1968 interviewde KRO's *Brandpunt* bijvoorbeeld de communistische documentairefilmer en 'fellow traveler' Joris Ivens over de Vietnamoorlog en zijn film *17e parallèle, la guerre du peuple*, die hij in opdracht van Hanoi had gemaakt en die op protestbijeenkomsten in heel West-Europa werd vertoond.⁷⁵

Veel mensen ergerden zich aan deze ontwikkeling. In de loop van 1967 kwamen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en krantenredacties althans steeds vaker brieven binnen, waarin werd geklaagd over de demonstraties en de berichtgeving van een deel van de media die te links zou zijn geworden.⁷⁶ Ook naar aanleiding van de commotie rond Delfgaauw klommen mensen in de pen om hun afkeuring van de protesten te laten blijken. De brieven schrijvers vonden de demonstranten eenzijdig en hypocriet. Waarom werd Ho Chi Minh niet van oorlogsmisdaden beschuldigd? En waarom had de ASVA niet haar solidariteit uitgesproken met studenten in Warschau die daadwerkelijk vochten voor vrije meningsuiting, vroeg een lid van de Amsterdamse studentenvereniging in *Het Parool*. Een andere brieven schrijver wees op de bombardementen die de geallieerden tijdens de Tweede Wereldoorlog op nazi-Duitsland hadden uitgevoerd. 'Hoe zouden wij gereageerd hebben als wij toen hadden gehoord dat in andere landen geprotesteerd werd tegen het bevrijden van ons land?' vroeg hij.⁷⁷

In *Het Parool* en *De Telegraaf* – twee kranten die het Amerikaanse optreden na het Tet-offensief bleven verdedigen – verschenen redactionele commentaren en artikelen van dezelfde strekking. Terwijl *Het Parool* de demonstranten 'hysterisch' noemde en klaagde dat voorstanders van de Amerikaanse interventie zo langzamerhand 'als wrede en reactionaire lieden' werden afgeschilderd, publiceerde *De Telegraaf* artikelen waarin kleine linkse stromingen of groeperingen werden geridiculiseerd.⁷⁸ In februari 1968 gebruikte deze krant een groot interview met een (anonieme) oud-verzetsman ('met een voortreffelijke staat van dienst') om stelling te nemen tegen 'linkse extremisten'. In het interview klaagde de man over het slappe optreden van de overheid tegen 'figuren die het erop hebben gemunt het gezag te ondermijnen (...), zich beledigend uitlaten over het koningshuis (...) en krenkende opmerkingen maken aan het adres van bevriende staatshoofden'.⁷⁹

Het zat de personen achter het comité 'Nederland Vrij' vooral dwars dat door de prominente aanwezigheid van demonstranten en critici in de media de indruk was ontstaan dat deze groeperingen representatief waren voor de Nederlandse bevolking. Niets was minder waar, aldus de 53-jarige voorzitter W. Boers, advocaat te Overveen.

In werkelijkheid stond de meerderheid van de Nederlanders volgens hem achter het Amerikaanse optreden in Vietnam, maar was het standpunt van deze ‘gemiddelde’ Nederlander nauwelijks terug te vinden in de pers, met uitzondering van de ingezonden brievenpagina’s. Door de eenzijdige berichtgeving en de anti-Amerikaanse demonstraties dreigde Nederland volgens Boers te veranderen in een geestelijke ‘dictatuur’ van links. Hij trok daarbij zonder aarzeling een vergelijking met de Duitse bezetting van Nederland. ‘Ik ben tegen elke vorm van dictatuur,’ zei hij, ‘en ik heb tijdens de bezetting het nationaal-socialisme en alles wat daaraan vastzat, als een psychische kwelling ervaren.’⁸⁰

De belangrijkste aanleiding voor de oprichting van het nieuwe comité was de mishandeling van de 24-jarige werkloze wegebouwer Hugo de Oude. Op de dag van het Kamerdebat op 6 februari had De Oude op het Binnenhof gedemonstreerd met een spandoek met daarop de teksten ‘Steunt Luns’ en ‘Vietcongrerur’, maar dat had hij moeten bekopen met een paar klappen van daar aanwezige Vietnamdemonstranten. De volgende dag had hij zijn grieven mogen uiten in *De Telegraaf*. ‘Is dat nu rode vrijheid?’ had De Oude geklaagd. ‘Wanneer je hier een andere mening hebt dan die Pekinghorde word je gelijk voor fascist uitgemaakt.’⁸¹ In de weken na het interview ontving De Oude tientallen positieve reacties en werd van verschillende kanten – mogelijk geïnspireerd door een massale pro-Amerikaanse demonstratie in West-Berlijn op 21 februari – aangedrongen op de oprichting van een comité en een tegendemonstratie.⁸²

De mensen achter het comité (die vooral uit Noord-Holland afkomstig waren) hadden verschillende achtergronden. Het bestuur en het comité van aanbeveling bestonden naast Boers en De Oude, die secretaris werd, uit een ambtenaar bij de rijkspolitie, een psycholoog, een aantal advocaten, een wiskundeleraar (en oud-kolonel van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger), hoogleraar Theologie aan de Vrije Universiteit S.U. Zuidema en de voorzitter van de kleine rechtse splinterpartij de Christen Democraten Unie (CDU), A. Zeegers. Ook zaten er twee vrouwen in het bestuur. Een van hen was een echtgenote van een landelijke bestuurder van de CDU.⁸³ Wat politieke kleur betreft waren de deelnemers overwegend conservatief-rechts met, zoals gezegd, een afkeer van links, maar ook met een zekere afkeer van de landelijke politiek, die zij niet slagvaardig genoeg vonden.⁸⁴ Sommige leden hadden banden met het als uiterst rechts bekendstaande Oudstrijderslegioen van Prosper Ego, dat recent nog in het nieuws was gekomen omdat het in een rekest aan de Amsterdamse officier van Justitie vervolging van Delfgaauw had geëist.⁸⁵ Voorzitter Boers van het comité ‘Nederland Vrij’ benadrukte echter tegenover de pers dat zijn comité geen politieke kleur had en dat het openstond voor iedereen.⁸⁶

Het comité kreeg veel aandacht van de pers. Vrijwel elk landelijk dagblad en tijdschrift besteedde aandacht aan de oprichting. In de artikelen werden de achtergronden van het comité uitvoerig belicht, maar er was ook hoongelach over de beschuldiging dat de pers te links zou zijn. ‘Vindt u niet dat het “andere” standpunt rijkelijk aan bod komt in de als rechts gekwalificeerde pers?’ vroeg een verslaggever van *Trouw* bijvoorbeeld aan Boers.⁸⁷ Veel steun kreeg het comité van het traditionele geïllustreerde tijdschrift *Wereldkroniek*, dat het comité een verademing vond tussen de ‘onverdraagzame fanatici’

van 'extreem-links'.⁸⁸ Op de televisie mocht een van de bestuursleden, Silvia de Hart, het comité toelichten bij het programma *Mies-en-scène* van Mies Bouwman. Aan het eind van de uitzending ontstond enige consternatie toen jongeren in het publiek een bord omhooghielden met daarop een foto van twee verminkte Vietnamese kinderen met daarnaast de tekst: 'Dit zijn de daden van een bevriend staatshoofd.'⁸⁹

Mede door de media-aandacht werd de demonstratie op 16 maart een succes; er kwamen ongeveer 5000 mensen op af. Volgens de vele aanwezige journalisten waren de deelnemers van verschillende leeftijden en uit het hele land afkomstig. Opvallend was verder het relatief hoge aantal mensen met een Indische achtergrond. Ook enkele leden van het comité waren na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland gerepatriëerd; zij vreesden dat het conflict in Vietnam een voorbode was voor een communistische opmars in heel Zuidoost-Azië.⁹⁰ De demonstranten droegen spandoeken met teksten als 'Peace but not at any price', 'Delfgaauw democracy' en 'Liever dood dan rood'. De stoet werd begeleid door tientallen agenten. Dat bleek niet overbodig, omdat jonge tegendemonstranten de volgens hen fascistoïde demonstratie probeerden te ontregelen door met vuurwerk en stenen te gooien.⁹¹

Na afloop van de demonstratie overhandigde het comité een verklaring aan de Amerikaanse ambassadeur Tyler en het ministerie van Buitenlandse Zaken, waarin het comité zich solidair verklaarde met de Verenigde Staten. Tyler nam de verklaring graag in ontvangst. Na afloop schreef hij aan Washington dat het belang van de demonstratie weliswaar niet moest worden overdreven, maar dat hij de indruk had dat een groot gedeelte van de Nederlandse bevolking verontwaardigd was over de 'increasingly strident left wing and press criticism of [the] us Vietnam role'.⁹² Op het ministerie van Buitenlandse Zaken was de demonstratie geen aanleiding voor memo's of overleg, maar staatssecretaris De Koster maakte er wel melding van in de ministerraad. Het was voor het eerst sinds twee jaar dat een demonstratie die betrekking had op de Vietnamoorlog in de ministerraad ter sprake kwam.⁹³

'Laf, ongevoelig en zelfgenoegzaam'

Terwijl het comité 'Nederland Vrij' zich voorbereidde op zijn eerste demonstratie, steeg de verontwaardiging over het verbod op de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' naar een hoogtepunt. In het weekend voor de behandeling van de rechtszaak tegen de vier Utrechtse studenten, die op 12 maart stond gepland, werd in verschillende middelgrote steden, zoals Haarlem, Nijmegen, Alkmaar, Assen, Emmen, Heerenveen, Den Bosch, Roermond, Maastricht en Breda, proces-verbaal opgemaakt tegen studenten en anderen die affiches achter hun ramen hadden geplakt of ze hadden megedragen tijdens kleine demonstraties. Onder hen bevond zich ook het PVDa-Tweede Kamerlid J.J. Voogd, die in een stille tocht in Haarlem had meegelopen met een affiche.⁹⁴

Het toenemend aantal incidenten in Nederland was reden voor Polak om achter de schermen te overleggen over het te voeren beleid inzake de toekomst van artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht. Hij sprak met zijn naaste adviseurs, met de Vaste Tweede Kamercommissie van Justitie, burgemeester van Amsterdam Samkalden en

minister van Binnenlandse Zaken, Beernink. Uit de gesprekken blijkt dat niet alleen Polak zich zorgen maakte over de ontwikkelingen. Van diverse zijden werd Polak gewaarschuwd voor een herhaling van de ongeregelheden in Amsterdam op 13 en 14 juni 1966. Volgens het PVDa-Tweede Kamerlid Van Thijn zou het een 'lange hete zomer' kunnen worden als Polak de vervolgingen zou voortzetten. Niet alleen had de ervaring volgens Van Thijn geleerd dat de 'publieke opinie' het vaak voor demonstranten opnam als de politie tegen hen optrad, ook zou de CPN de consternatie kunnen inzetten voor haar protest tegen de loonpolitiek.⁹⁵ Ook Beernink adviseerde Polak uit het oogpunt van de openbare orde af te zien van verdere vervolgingen. Volgens de directeur-generaal Openbare Orde en Veiligheid van zijn ministerie, F.R. Mijnlieff, zou justitie achter de feiten blijven aanlopen en waren een 'nieuwe gezagscrisis' en het 'gevaar van explosie als in Amsterdam op 13 en 14 juni 1966' niet denkbeeldig. 'Wanneer publiek en justitie gaan touwtrekken, is het voor de overheid een goede tactische approach het touw los te maken. Waarschijnlijk is de kou dan uit de lucht.'⁹⁶

Polak was daar echter niet zo zeker van. Na wikken en wegen besloot hij, gesteund door de meerderheid van het college van procureurs-generaal, door te gaan met de vervolgingen.⁹⁷ Tijdens de behandeling van de begroting van justitie door de Eerste Kamer, die op 14 maart – dus midden in de consternatie – plaatsvond, legde Polak uit waarom. Een van de redenen was dat een overheid volgens Polak moeilijk kon stoppen met het handhaven van de wet, simpelweg omdat er sprake was van 'massale overtreding' of omdat een wet verouderd zou zijn. Dit was geen kwestie van prestige, zei hij, maar een kwestie van het grondbeginsel van de rechtsstaat dat voorschrijft dat een wet alleen veranderd kan worden in de daarvoor in de Grondwet neergelegde wijze. Als de overheid zou toegeven aan bezwaren van bepaalde groeperingen tegen een rechtsregel, dan 'aanvaardt men beginselen van de anarchie', meende hij. 'Dan geeft men de rechtsorde, de rechtsstaat prijs.' Wel zegde Polak op aandringen van de Eerste Kamer toe haast te maken met een studie naar een eventuele herziening van artikel 117. Deze studie zou worden uitgevoerd door de commissie-Langemeijer, die bestond uit een aantal gerenommeerde rechtsgeleerden.⁹⁸

Om zijn juridische argumenten kracht bij te zetten, sloot Polak zijn betoog af met het voorlezen van een opmerkelijke en achteraf door politici veelgeprezen verklaring. Daarin ging hij in op het 'onbehagen' dat veel jongeren leken te voelen bij de huidige overheid, de politiek en de rechtsorde.⁹⁹ Polak toonde enerzijds begrip voor het protest. Hij zei dat hij erin kon komen dat jongeren, die dagelijks via de media geconfronteerd werden met 'zoveel onrecht, zo onnoemelijk veel leed' in andere delen van de wereld, hun frustraties richtten op de eigen overheid, ook al stond deze volgens hem meestal net zo machteloos tegenover het onrecht in de wereld als haar burgers. 'Zij verlangen van ons ouderen daartegen op te komen, er een einde aan te maken. Zij overladen ons met verwijten, met schimpscheuten, omdat wij niet optreden, stilzitten: zij willen daden zien en zo die niet mogelijk zijn, toch ten minste dat wij openlijk partij kiezen, met hen van de daken schreeuwen hoe gemeen de anderen zijn. Zij voelen zich door ons ook in de steek gelaten. Zij vinden ons, geloof ik, laf, ongevoelig en zelfgenoegzaam,' zei Polak.¹⁰⁰

Maar anderzijds waarschuwde hij ervoor dat deze onvrede nooit een reden mocht zijn om rechtsregels die niet meer juist aanvoelden, bewust te overtreden. Volgens Polak was de democratie daarvoor te kwetsbaar. 'Democratie is een bij uitstek moeilijke regeringsvorm,' zei hij. 'Zij eist gematigdheid, bereidheid tot overleg, aanvaarding van het feit, dat de rechtsorde slechts langs democratische weg op de grondwettelijke wijze kan worden gewijzigd.' Anders kon het volgens Polak snel verkeerd gaan, zoals uit de recente geschiedenis was gebleken. 'Onze generatie heeft democratieën zien ondergaan in de meest afschuwelijke dictaturen door onderlinge verdeeldheid, door inwendige onverdraagzaamheid, doordat de vrijheid van demonstratie ontaardde in terreur,' zei hij. En: 'Wie een keer de verschrikkingen van een totalitair regime aan den lijve heeft ondervonden, zal alles doen wat in zijn vermogen ligt om onze jeugd, onze studenten, om dit vaak zo edel denkende volk (...) voor een herhaling daarvan te behoeden.'¹⁰¹

Op 26 maart deed de rechter uitspraak in de rechtszaak tegen de vier Utrechtse studenten die als eersten een affiche met de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' hadden opgehangen. Binnenskamers gaf Polak toe dat hij onzeker was over de uitspraak. 'Ik houd mijn hart vast,' scheef hij aan secretaris-generaal A. Mulder. 'Een vrijspraak (...) zou politiek zeer te betreuren zijn.'¹⁰² Zo ver kwam het echter niet. De studenten werden veroordeeld tot een boete van 25 gulden. Hoewel de rechtbank de verdachten prees om hun 'grote verantwoordelijkheid ten opzichte van de medemens' en vond dat 'geëmotioneerde, felle en ongepolijste uitingen' mogelijk moesten zijn, kwam zij tot het oordeel dat de kwalificatie 'oorlogsmisdadiger' – met of zonder de toevoeging 'volgens de normen van Neurenberg en Tokio' – een beledigende kwalificatie was en dus strafbaar was volgens artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht. Volgens het vonnis van de rechtbank hield het woord 'oorlogsmisdadiger' pas op een belediging te zijn, als het werd gebruikt in een gefundeerd betoog waarvan het doel was een discussie los te maken. De studenten, die werden verdedigd door mr. Cammelbeek, gingen in hoger beroep tegen het vonnis. Uit protest overhandigde een van hen na afloop een aantal specials van het *Vietnam Bulletin* over het internationale Vietnamtribunaal aan de officier van Justitie. De tijdschriften waren gewikkeld in een affiche met de verboden tekst.¹⁰³

Wetswijziging

Anders dan de veroordeelde studenten en sympathisanten dachten, leidde de uitspraak niet tot meer overtredingen of demonstraties. Vanaf begin april 1968 ging het protest tegen het verbod op de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' vrij onverwacht liggen. Dat was een direct gevolg van het nieuws dat Johnson had besloten de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam voor het grootste deel stop te zetten, waardoor vredesonderhandelingen in zicht kwamen. Bovendien maakte Johnson wereldkundig dat hij zich niet herkiesbaar zou stellen. Door het nieuws verloor de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' veel van zijn actualiteitswaarde. Met enige verbazing constateerde het college van procureurs-generaal in een vergadering op 18 april 1968 dat het voor het grootste gedeelte 'uit' was met de overtredingen van artikel 117. 'De verklaring van Johnson,' stelde Mulder, secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, 'heeft in

Nederland en in vele landen tot bezinning geleid.¹⁰⁴ Een paar maanden later constateerde hij dat ook de jongeren die aanvankelijk doorgingen met de leuze, waren gestopt omdat pers en publiek na de verklaring van Johnson twijfelden aan hun oprechtheid en zij niet meer serieus werden genomen.¹⁰⁵

Als reactie op deze ontwikkeling overlegde het college van procureurs-generaal of de mensen tegen wie proces-verbaal was opgemaakt nog voor de rechter zouden moeten verschijnen. Daarover heerste verdeeldheid. W.A. van der Feltz, procureur-generaal van het rechtsgebied Leeuwarden, was van mening dat de overtreders vervolgd moesten worden. 'We leven in een permanente toestand van onrust met van tijd tot tijd een adempauze,' zei hij. 'Daarom moet een consequent beleid worden gevolgd.' J.P. Hustinx, procureur-generaal van het ressort Arnhem, dacht echter dat een 'massale vervolging' alleen maar 'averechts' zou werken. Bovendien had hij er moeite mee 'om jonge mensen te veroordelen die emotioneel en onder invloed van hoogleraren artikel 117 Sr [hadden overtreden]'. Anderen wezen op de praktische bezwaren van een massale vervolging of wilden de zaken liever 'laten liggen', totdat de commissie-Langemeijer rapport had uitgebracht.¹⁰⁶ Het gevolg van de meningsverschillen was een nogal onduidelijk vervolgingsbeleid. Er werden studenten veroordeeld, zoals in Groningen, Assen, Leeuwarden en Amsterdam, maar tegelijkertijd werden tientallen zaken geseponeerd.¹⁰⁷

Toen Johnson in november 1968 het Witte Huis verliet en werd vervangen door de republikein Nixon, raakte de discussie over wel of niet vervolgen verder achterhaald. Bovendien waren de meeste zaken inmiddels geseponeerd.¹⁰⁸ In januari 1969 verscheen vervolgens het rapport van de commissie-Langemeijer over artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht. Opvallend was dat de commissie voorstelde het artikel te handhaven met als belangrijkste motief dat 'ook thans nog de burgers van een ander land beledigingen van hun staatshoofd door een buitenlander zullen gevoelen als hun gehele volk aangedaan'.¹⁰⁹ Mede vanwege de kritiek van deskundigen, besloot Polak het advies echter niet over te nemen. Volgens Polak was voor het beledigen van een bevriend staatshoofd geen aparte strafbaarstelling nodig, omdat 'nationale gevoelens ook op andere manieren konden worden gekrenkt', zoals door het bespotten van nationale symbolen. Het volledig schrappen van de bepalingen ten aanzien van de strafbare belediging van een bevriend staatshoofd vond hij echter ook geen optie, omdat Nederland volkenrechtelijk verplicht was het diplomatieke verkeer te beschermen tegen zowel fysieke als niet-fysieke gedragingen.¹¹⁰

Als oplossing stelde Polak daarom in 1971 aan de Tweede Kamer voor dat artikel 117 zou worden geschrapt, maar dat het beledigen van bevriende staatshoofden en regeringsleden strafbaar bleef, met de belangrijke toevoeging dat alleen tot vervolging zou worden over gegaan ná klacht van het betreffende staatshoofd via diplomatieke kanalen.¹¹¹ Aanvankelijk had de Tweede Kamer bezwaar tegen dit voorstel, maar in 1976 – pas vijf jaar later dus – ging een meerderheid alsnog akkoord.¹¹²

De door Polak voorgestelde wetswijziging bespaarde politie en justitie veel werk en zorgen. Hoewel de Kamer nog niet had ingestemd met de wijziging, trad de politie begin jaren zeventig niet meer op tegen demonstranten die de leuze 'Nixon moordenaar' riepen. Toch hield het ministerie van Justitie de vinger aan de pols. Zo twijfelde men

in 1971 om proces-verbaal op te laten maken tegen de kleine anarchistische Kabouterpartij, omdat de partij – tot verontwaardiging van de nieuwe Amerikaanse ambassadeur J.W. Middendorff – Nixon op de televisie had beschuldigd van 'moord op anderhalf miljoen mensen'.¹¹³ De herinnering aan consternatie over de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' was echter voldoende reden voor de verantwoordelijke beleidsmakers om de zaak te laten rusten. Vervolging van de Kabouterpartij zou namelijk 'weer zoveel politiek en emotioneel stof doen opwaaien, dat noch de Verenigde Staten, noch de rust in Nederland daarbij [was] gediend'.¹¹⁴

De mening van de Nederlandse bevolking

Op 16 april 1968, kort nadat de consternatie over de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' grotendeels was gaan liggen, presenteerde de actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws* een landelijk enquêteonderzoek naar de mening van de Nederlandse bevolking over de oorlog in Vietnam. Volgens de presentatoren Herman Wigbold en Koos Postema was het hoog tijd om daarvan eens nader kennis te nemen, omdat de discussie over de Vietnamoorlog vast leek te zitten. 'Als vijanden staan de mensen tegenover elkaar,' zei Wigbold ter inleiding. 'Zij die het Amerikaanse optreden verafschuwen en beschouwen als verraad aan de menselijkheid en zij die het Amerikaanse optreden toejuichen als noodzakelijk voor de vrijheid.' De vraag was echter hoe 'de grote groep daartussenin', zoals Wigbold het verwoordde, over de oorlog in Vietnam dacht. Klopte het dat deze groep het 'eigenlijk ook niet zo goed' wist en 'alleen maar verbijsterd [was] door het leed van deze afschuwelijke, alsmaar voortdurende oorlog?'¹¹⁵ Of had de meerderheid inmiddels een stelligere mening gekregen over de Amerikaanse Vietnampolitiek?

De vraag hoe de gemiddelde Nederlander over de oorlog in Vietnam dacht, was actueel geworden in de loop van 1967 toen de kritiek in de media op de Verenigde Staten toenam en Vietnamdemonstraties groter werden. Steeds vaker benadrukten expliciete voorstanders van het Amerikaanse optreden, zoals de mensen achter het comité 'Nederland Vrij', de redacties van *Het Parool* en *De Telegraaf* of brieven-schrijvers in *Elseviers Weekblad*, dat Vietnamdemonstranten of linkse politici niet representatief waren voor de meerderheid van de bevolking.¹¹⁶ Opmerkelijk genoeg waren critici van de Amerikaanse Vietnampolitiek het hiermee impliciet eens. Volgens hen was er op het gebied van voorlichting nog veel werk te doen. Zo zei PVDA-politicus en bestuurslid van het Nationaal Comité Vietnam, Cees Egas, in een vergadering van het PVDA-bestuur in februari 1968 dat volgens hem 'de massa' de kwestie-Vietnam maar moeilijk kon volgen en dat de meeste Nederlanders 'nog lang niet zo ver waren als de politieke top'.¹¹⁷

De uitslag van de enquête bevestigde dit beeld. Daaruit kwam naar voren dat een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking, ondanks het Tet-offensief, achter de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam stond.¹¹⁸ Op de vraag of de Verenigde Staten het recht hadden Zuid-Vietnam militaire bijstand te verlenen, antwoordde 65 procent bevestigend, tegenover vijftien procent ontkennend. Bovendien was 67 procent van de ondervraagden van mening dat de Verenigde Staten zich in het conflict in Vietnam hadden gemengd om een dam op te werpen tegen het communisme. Uit een andere

vraag bleek dat Nederlanders maar weinig ophadden met de Vietcong. Slechts negen procent had sympathie voor het Bevrijdingsfront, terwijl vijftig procent sympathie had voor de Zuid-Vietnamese regering.¹¹⁹ Ook de kwestie-Delfgauw kwam aan bod. 68 procent vond de stelling dat Johnson een oorlogsmisdadiger was volgens de normen van Tokio en Neurenberg onjuist en twaalf procent vond haar 'waarschijnlijk onjuist'.¹²⁰

Hier stond tegenover dat een ruime meerderheid, 69 procent, van mening was dat de Verenigde Staten de bombardementen op Noord-Vietnam onvoorwaardelijk moesten staken (tegenover 24% niet staken).¹²¹ Hetzelfde percentage was ervan overtuigd dat een stopzetting van de bombardementen zou leiden tot vredesonderhandelingen. Een meerderheid was ook gunstig gestemd over de slagingskansen van onderhandelingen. 73 procent dacht dat onderhandelingen tot een vredesakkoord zouden leiden. Van degenen die deze opinie waren toegegaan, was 56 procent bovendien van mening dat dit akkoord binnen twee jaar zou zijn bereikt.

De media interpreteerden de uitslag over het algemeen als een bevestiging van hun eerder ingenomen standpunten. De media die het meest kritisch waren geweest over het Amerikaanse optreden, zoals *Trouw*, *Vrij Nederland* of het kleine *Vietnam Bulletin*, wezen erop dat de enquête duidelijk maakte dat het Nederlandse volk inderdaad 'schandalig' slecht was voorgelicht en dat er dus nog veel te doen was.¹²² *Achter het Nieuws* nam naar aanleiding van de uitslag voor het eerst duidelijk stelling tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek. 'In het laatste jaar hebben wij in onze specials een groot aantal belangrijke vraagstukken behandeld en de conclusies daarbij aan u als kijker overgelaten,' legde Wigbold uit. 'Maar wij hebben het gevoel dat wij ons aan een zekere onoprechtheid zouden schuldig maken als wij het vanavond in deze zaak hierbij lieten.'¹²³

Het Parool en *De Telegraaf* beschouwden de uitslag als een triomf. Opgelucht schreven zij dat was aangetoond wat zij altijd hadden beweerd, namelijk dat de 'luidruchtige Vietnamprotestanten' slechts een kleine minderheid vertegenwoordigden. Daarbij haalde *Het Parool* vooral uit naar de politieke partijen, omdat deze 'vrijwel allemaal, met de "linkse" partijen voorop', zich 'in steeds geëmotioneerder bewoordingen' hadden gedistantieerd van de Amerikaanse Vietnampolitiek, terwijl nu was gebleken dat de meerderheid van de kiezers er anders over dacht. 'Zij hebben zich laten intimideren door degenen die het meeste geluid van zich gaven,' concludeerde de krant.¹²⁴ Daarmee ging *Het Parool* er echter aan voorbij dat politici in de voorafgaande jaren vooral voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam hadden gepleit en uit de enquête juist was gebleken dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking daar achter stond.

Toch moet de enquête worden gezien als een nuancering van het beeld dat de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam in Nederland in brede kring werd afgevoelen. Zo erkende de *NRC*-columnist Heldring, die het Vietnamdebat al jaren op de voet volgde, dat hij door de demonstraties en andere protesten een scheef beeld had gekregen van de publieke opinie over de oorlog. Verbaasd vroeg hij zich af wie de mensen die op straat, in het parlement en via de media de indruk hadden willen vestigen dat zij 'de "vox populi"' waren, eigenlijk vertegenwoordigden. Hoe was het bovendien mogelijk, aldus Heldring, dat deze linkse minderheid er ook nog in was geslaagd de

indruk te vestigen dat zij voor de Nederlandse bevolking spraken? Kwam dat omdat de 'grote middenmoot' onverschillig stond tegenover zaken die haar eigen belang niet raakte? Bezorgd kwam hij tot de conclusie dat de ogenschijnlijke discrepantie tussen wat er onder het publiek leefde en wat een 'luidruchtige minderheid' bezighield, weinig goeds voorspelde voor de democratie.¹²⁵

Ook staatssecretaris De Koster bracht de uitslag van de VARA-enquête kort ter sprake in de ministerraad. In een discussie over de vraag of Den Haag een mogelijke onderhandelingsplaats zou kunnen zijn voor de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam, zei hij dat het opinieonderzoek eigenlijk te laat was gehouden. Hoewel ambassadeur Tyler had gezegd 'zeer ingenomen' te zijn met de uitslag, was het leed volgens De Koster al geschied. Hij was ervan overtuigd dat door de 'anti-Amerikaanse demonstraties' al in het buitenland het valse beeld was gevestigd dat de Amerikaanse Vietnampolitiek in Nederland algemeen werd afgewezen.¹²⁶

Conclusies

Anders dan de protestaties tegen het Nederlandse standpunt met betrekking tot de Vietnamoorlog hebben de acties tegen het verbod op het beledigen van een bevriend staatshoofd de regering direct beïnvloed. Weliswaar bestond in politiek Den Haag al een redelijke eensgezindheid dat artikel 117 op termijn moest worden aangepast of geschrapt, door de protesten werd justitie gedwongen haast te maken met een onderzoek naar een herziening van het wetsartikel. In afwachting daarvan trad de politie vanaf 1970 bovendien niet meer op tegen demonstranten die 'Nixon moordenaar' riepen.

Hoe slaagde Delfgaauw erin de regering onder druk te zetten? In de eerste plaats heerste in Nederland – voor een belangrijk deel aangewakkerd door de onrust in het buitenland – een gespannen sfeer. Dat kan niet alleen worden afgeleid uit commentaren in de media, maar ook uit overheidsstukken. Polak sprak er bovendien openhartig over in de Eerste Kamer. De onrust had ook te maken met het conflict in Vietnam, dat door het Tet-offensief op zijn hoogtepunt was. In februari en maart 1968 was de kritiek op de Verenigde Staten zo normaal geworden in de media, dat expliciete voorstanders van het Amerikaanse ingrijpen de handen ineensloegen en een tegenprotest organiseerden dat werd bezocht door enkele duizenden mensen.

In de tweede plaats gaf Delfgaauw de al sinds 1966 gevoerde discussie over wetsartikel 117 een geheel nieuwe draai door argumenten aan te dragen waarom president Johnson in volkenrechtelijk en moreel opzicht als een oorlogsmisdadiger kon worden beschouwd. Omdat niet duidelijk was of hij – net zoals de studenten die 'Johnson moordenaar!' riepen – strafbaar was, zette Delfgaauw justitie in feite klem. De hoogleraar kon niet worden vervolgd, omdat dat hem juist de publiciteit zou geven die hij wilde. Niet vervolgen was nauwelijks een betere optie, omdat studenten en anderen dan mogelijk het voorbeeld van Delfgaauw zouden volgen. Toen dat laatste inderdaad bewaarheid werd en studenten daarop wel werden gearresteerd, beschuldigde Delfgaauw, zijn academische medestanders en studenten de regering van klassenjustitie.

In de derde plaats had de media veel belangstelling voor de zaak. Aanvankelijk kon Delfgaauw alleen terecht bij kleine media als *De Groene Amsterdammer*, maar toen bleek dat justitie geen goed antwoord had op de provocaties van studenten, kreeg Delfgaauw een podium in invloedrijkere media, onder andere de actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws*. Belangrijk was in de vierde plaats dat er in academische, journalistieke maar ook in justitiële, politieke en overheidskringen een zeker begrip bestond voor de protestacties. De protesten werden niet goedgekeurd, maar ook niet afgekeurd. Aan de ene kant vanwege het ouderwets bevonden wetsartikel, maar ook omdat zij zich konden vinden in de verwijten van klassenjustitie en de morele verontwaardiging onder de jongeren over de Vietnamoorlog en de volgens hen passieve houding van de Nederlandse regering. Deze ontwikkeling ondersteunt de visie van historicus Kennedy over de reactie van ‘elites’ op de maatschappelijke onrust en roep om verandering in de jaren zestig. Om verdere conflicten te vermijden, hadden deze elites volgens Kennedy vaak de neiging aan de roep om vernieuwing of modernisering toe te geven en zelfs te stimuleren.

De uitzondering die de regel bevestigde, was de vvd-minister van Justitie Polak. Hij toonde aan de ene kant begrip voor het engagement van de jonge demonstranten. Maar aan de andere kant weigerde hij de vervolgingen te stoppen van mensen die de leuze Johnson oorlogsmisdadiger bij zich droegen. In zijn optiek moest de wet altijd worden gehandhaafd en mocht niet worden toegegeven aan minderheden. Terwijl Delfgaauw demonstranten waarschuwde voor een tweede ‘Auschwitz’ in Vietnam, verweet Polak hen dat zij de in de Tweede Wereldoorlog zo zwaar bevochten en in het verleden zo kwetsbaar gebleken democratie met hun acties juist ondermijnden. Maar ook Polak gaf uiteindelijk toe. Onder druk van de publieke opinie en het parlement kwam hij met een compomis: hij stelde een commissie in die zou moeten onderzoeken op welke manier wetsartikel 117 zou moeten worden hervormd.

Ten slotte kan de ophef gedeeltelijk worden verklaard door de praktische steun van studentenverenigingen en Vietnamactiegroepen. Zij verspreidden in korte tijd honderden affiches met de gewraakte tekst over heel Nederland, organiseerden demonstraties en boden studenten die waren aangehouden rechtsbijstand aan.

In dit hoofdstuk is ook stilgestaan bij de landelijke Vietnamenquête van april 1968. De enquête laat zien dat de veelgehoorde kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek niet steunde op een meerderheid van de Nederlandse bevolking. De meeste Nederlanders steunden de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. Maar de enquête liet zien dat ook het regeringsstandpunt niet steunde op een meerderheid, want uit het onderzoek bleek dat het grootste deel van de ondervraagden van mening was dat de Amerikaanse bombardementen onvoorwaardelijk moesten worden stopgezet en dat de Verenigde Staten op zoek moesten gaan naar een politieke oplossing.